

acele edilmemeli, kabul edileceğine inanılarak dua ısrarla sürdürülmelidir (İh-yâ², I, 304-309).

Diz çökerek elleri yukarı kaldırmanın ve içe kapanıp Allah'a övgü ve dualarını yöneltmenin genel ve tabii dua vaziyeti olduğu söylenebilir. Hz. Peygamber'i dua ederken görenler, bazan onun koituk altları görülecek şekilde ellerini yukarıya kaldırdığını, duadan sonra ellerini yüzüne sürdüğünü (Buhârî, "Da'avât", 23; Tirmizî, "Da'avât", 11); bazan hamd, tekbir, tesbih ifade eden sözleri belli sayıda tekrar ettiğini ve bunu yaparken parmak boğumlarını kullandığını söylemişlerdir (Tirmizî, "Da'avât", 72). Bununla beraber Resûlullah sayılı tesbih işinin çok vakit almasına taraftar olmamış, bunun yerine "yaratıklar sayısınca" veya "Allah'ın arşı ağırlığınca" gibi geniş kapsamlı ifadelerle üç kere tekrar etmenin kâfi geleceğini (Müslim, "Zikir", 79; Ebû Dâvûd, "Şalât", 359; Tirmizî, "Da'avât", 89, 114, 121), ayrıca bir isteği arzetmeden önce Allah'a hamdü senâ etmenin ve peygamberine salâtü selâm getirmenin uygun olacağını söylemiştir (Ebû Dâvûd, "Şalât", 358).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-¹Arab, "d'av" md.; Tâcü'l-²arûs, "d'av" md.; Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "d'av" md.; *et-Ta'rifât*, "salât" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "d'av" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "d'av" md.; *el-Muavatta'*, "Hüsnü'l-huluk", 8; *Müsned*, III, 18; Buhârî, "Tevhîd", 15, "Da'avât", 20-23, 50, 65, "Rikâk", 38, "Cihâd", 180; Müslim, "Tevbe", 1, 2, 11, 29, "Birr", 14, "Zikir", 73, 79; İbn Mâce, "Du'â", 1, 3, 11, "Edeb", 53; Ebû Dâvûd, "Şalât", 358, 359, 364; Tirmizî, "Kıyâmet", 60, "Da'avât", 1, 7, 9, 11, 12, 58, 60, 66, 69, 72, 79, 89, 102, 114, 115, 116, 121, 129, 132; Nesâî, "İsti'âze", 5, 6, 12, 13; Kuşeyrî, *er-Risâle* (Uludağ), s. 373-381; Gazzâlî, *İhyâ'*, I, 293-329; IV, 2-60; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, V, 97-101; X, 374, 375; Süyûtî, *el-İtkân*(Ebû'l-Fazl), I, 130-131; Taftazânî, *İslâm Akâidi* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1980, s. 359-360; İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, I, 107-114; II, 204-205; Elmalılı, *Hak Dini*, I, 662-667; A. Carrel, *Dua* (trc. Nahid Tendar), İstanbul 1947; Muhammed İkbâl, *İslâm'da Dinî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü* (trc. Sofi Huri), İstanbul 1964, s. 105-111; Ali Arslan Aydın, *İslâm İnançları ve Felsefesi*, Ankara 1964, s. 198-204; L. Gardet, *Dieu et la destinée de l'homme*, Paris 1967, s. 136-139; a.mlf., "Du'â", *EI²* (Fr.), II, 632-634; Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, İstanbul 1972, s. 193-199; T. Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan* (trc. Süleyman Ateş), Ankara 1975, s. 182-186; Süleyman Ateş, *Cüneyd-i Bağdâdî Hayatı ve Mektupları*, İstanbul 1980, s. 131-144; Erdoğan Fırat, *Şahsiyet Gelişiminde Tevbenin Fonksiyonu* (doçentlik tezi, 1982), AÜ İlahiyat Fakültesi; Osman Cilâci, *Psiko-Sosyal Açısından İlahî Dinlerde Dualar*, Konya 1982; Ali Şerîatî, *Dua* (trc. Kerim Güney), İstanbul 1983, s. 15-50;

Recep Yaparel, *Yirmi-Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dinî Hayat ile Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma* (doktora tezi, 1987), AÜ İlahiyat Fakültesi; Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir 1987, s. 126-130, 246-257; Mâcîd Fahrî, *İslâm Felsefesi Tarihi* (trc. Kasım Turhan), İstanbul 1987, s. 105-126; M. Cemâl Sofuoğlu, *Açıklamalı Dua Kitabı*, Ankara 1992; Kasım Kufralı, "Du'a", *İA*, III, 652-654; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, II, 372.

SELÂHATTİN PARLADIR

Tasavvufta Dua Anlayışı. Tasavvufta duanın hâricî âdâb ve erkânı genellikle sünnette belirlendiği şekliyle icra edilmekle birlikte özellikle muhteva açısından farklı bir nitelik kazanmıştır. Mutasavvıflar bir yandan teorik olarak duanın mahiyetini araştırırken öte yandan nasıl dua edileceği, duanın kabul edilmesinin şartları ve dua ederken gözetilmesi gereken âdâb gibi pratik hususlar üzerinde de durmuşlardır. Süfîlerin yaptığı duaların önemli bir kısmı Allah'a hamdü senâ, O'nun ululuğunu, yüceliğini, sonsuz gücünü, ilmini, lutfunu ve rahmetini dile getirme şeklindedir. Diğer bir kısmının duası hallerini Allah'a arz etme, zaaf ve acizlerini ifade etme tarzındadır.

Tasavvufta dua genellikle sözle (lisân-ı kâl), bazan da susularak (lisân-ı hâl) yapılır. Sözle yapılan duanın gündünden ve samimi olması şarttır. Dualarda Allah ulaşılmak istenen bir sevgili olarak görüldüğünden perdelerden ve hicrandan yakınılır, vuslat ve müşâhede talep edilir. Tasavvuf edebiyatında "habîb, mahbûb, mâşuk, yâr, can, cânâ, cânan" denilince daima Allah anlaşılır. İlahî aşk ağırlık kazanınca dualar da böyle bir muhtevaya ulaşmıştır. Süfîler Allah ile kulları arasında bazısı zulmetten, bir kısmı nurdan birtakım perdelerin bulunduğuna, bu perdelerin O'nun bütün güzellikleriyle temaşa edilmesine engel olduğuna inanır ve dualarında bu perdelerin kalkmasını isterler. Serî es-Sakatî, "Allahım! Bana nasıl azap edersen et, yeter ki perdelenmiş olma zilletine duçar etme" (Serrâc, s. 332) şeklinde dua ederdi. Allah'tan af, mağfiret, cehennemden kurtulma, cennete girmeyi istemek süfîlerin dualarında yer alırsa da onlar daha çok ilâhî rızâyâ ermek, Allah'ın sevgisini kazanmak ve O'nu temaşa etme mutluluğuna ermek için dua eder, bazan bu hususu kuvvetle vurgulamak için ilâhî azaba bile katlanmaya hazır olduklarını ifade ederler. Râbia el-Adeviyye'nin, "Allahım! Dünya nimet-

lerini düşmanlarına, âhîret nimetlerini dostlarına ver, buna sen kâdirsin"; Bâyezîd-i Bistâmî'nin, "Allahım! Senden sadece seni istiyorum" şeklinde yakarması bu tür dualara örnektir (Attâr, s. 124, 220, 237). Süfîlerin dualarında naz ve diğerkâmlık gibi unsurlar da önemli bir yer tutar. Râbia el-Adeviyye'nin, "Allahım! Bana azap edersen O'nu sevdim, bana bunu yaptı derim. Yâ rab! Ya namaz kılmak kalp huzuru ver veya kalp huzuru olmadan kıldığım namazları kabul et" (Attâr, s. 125) demesi bu tür bir duadır. Bâyezîd-i Bistâmî'nin, "Yâ rab! Bedenimi cehennemde at ve onu o kadar büyüt ki cehennemde başkasına yer kalmasın" demesi de diğerkâmlık ve şefkat ifade eden dualara örnektir.

Dille yapılan dualara önem vermeyen süfîler, belli bir makamda ve belli durumlarda hal diliyle dileklerini ilâhî dergâha arz ederek susmayı tercih eder, teslimiyet ve rızâ halinde bulunmayı uygun görürler. Onlara göre kulun mevlâsının huzurunda boynu bükük bir halde ihtiyaçlarını arz etmesi duanın kabul edilme ihtimalini artırır (Kuşeyrî, s. 631). Duanın mı yoksa rızâ ve teslimiyet halinin mi daha faziletli olduğu sorusuna cevap arayan mutasavvıflardan bazıları dua halini, bazıları da rızâ ve teslimiyet halini daha üstün görmüşler, bir kısım mutasavvıflar ise, "Kul dil ile dua, kalp ile rızâ halinde bulunmalı" diyerek ikisini bağdaştırmışlardır. Duruma ve şartlara bakarak dua veya rızâ hallerinden birini tercih etmenin uygun olacağını düşünenler de vardır. Buna göre müslümanların menfaati için dua edilmeli, şahsî menfaat konusunda ise rızâ halinde bulunmalıdır. Nemrud'un ateşine atılacağı an Hz. İbrâhim'in, "Halimi bilmesi kâfidir" deyip Allah'tan dilekte bulunmaması (Kuşeyrî, s. 240), bir deniz yolculuğu esnasında fırtına çıkınca kendisinden dua isteyenlere İbrâhim b. Edhem'in, "Şimdi dua zamanı değil teslimiyet gösterme vaktidir" (Serrâc, s. 332; Kelâbâzî, s. 109) demesi bu anlayışın ifadesidir. Dua, duayı yapanlara göre de farklı şekillerde olabilir. Buna göre halkın duası söz, zâhidlerinki davranış, âriflerinki hal iledir (Kuşeyrî, s. 528). Teslimiyet ve rızâ halinde olanlar istekte bulunmak için değil dillerini ve ellerini dua ile süslemek ve dua edilmesini isteyen Allah'ın emirlerine uymak için dua ve niyazda bulunurlar (Serrâc, s. 333).

Süfîlerin yaptığı duaların muhtevası zamanla değişmiş, meşrep farklılığı du-

alara da yansımıştır. İlk dönem zâhidleri Allah'ın azabından, gazabından ve cehennemden kurtulmak, cennete gitmek için dua ederken daha sonraki devirlerde bunların yerini Allah sevgisi ve aşkı almış, son dönemlerde ise vahdet-i vücûdla ilgili kavram ve deyimler duaların özünü oluşturmuştur.

İlk sûfî ve zâhidler daha çok nesir halindeki ifadelerle, çok seyrek olarak da manzum şekillerle dua ederken sonraki dönemlerde manzum dualar rağbet görmüş, bazan mensur dualarda secili ifadeler de kullanılmıştır. Mutasavvıflar eserlerinde ve mektuplarında dualara da yer verirler. Belirli zamanlarda belli ibareleri dua olarak okumayı âdet edinen mutasavvıflar (bk. EVRÂD; ZİKİR) yaşadıkları halin gereği olarak içlerinden geldiği şekilde dua ederler. Onlara göre en iyi ve kabul edilme ihtimali en fazla olan dua, insanın sıkıntılı durumda ve ihtiyaç halinde içinden geldiği gibi ve dilediği ifade tarzıyla dua etmesidir. Büyük sûfilerin duaları kısa tuttuklarını, hatta yedi kelimeyi geçirmemeye çalıştıklarını söyleyen Ebû Tâlib el-Mekî secili ve uzun duaların bid'at olduğunu kaydeder (*Kütû'l-kulûb*, I, 165).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Tâlib el-Mekî, *Kütû'l-kulûb*, Kahire 1961, I, 165; II, 335; Serrâc, *el-Lûma*, s. 328, 332, 333, 428; Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, s. 109; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 240, 431, 526, 528, 631; Beyhakî, *ed-Da'avâtü'l-kebrî* (nşr. Bedr b. Abdullah), Küveyt 1989; Herevî, *Tabakât*, s. 726; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, s. 124-125, 220, 237; Fahreddin er-Râzî, *Meftâhü'l-gayb*, VIII, 29; XXII, 32; XXVII, 34; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, III, 162; VII, 338; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, I, 78, 131, 143, 262, 350; İbn Müflih el-Makdisî, *el-Âdâbü's-şer'iyye ve'l-minehü'l-mer'iyye*, Kahire 1987, I, 139-152; II, 102, 272; İbnü'l-Hatîb, *Rauzatü't-târif* (nşr. Muhammed el-Kettânî), Beyrut 1970, I, 304; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, V, 284-338; Muhammed b. Abdülgafûr el-İşbilî, *İhkâmü şan'ati'l-kelâm*, Beyrut 1985, s. 81-88; Abdülganî el-Makdisî, *en-Naşîha fi'l-ed'iyeti's-şahîha*, Beyrut 1985; İbn Fehd el-Hillî, *Uddetü'd-dâ'ir*, Kum 1392; Muhammed b. Hüseyin er-Râzî, *Nehcü'l-belağa*, Beyrut 1387; Zeki Mübarek, *et-Taşavvufü'l-İslâmî fi'l-edeb ve'l-ahlâk*, Kahire 1356/1937, II, 66-71, 343-357; Şeybî, *es-Şıla*, II, 243; Abdurrahman Bedevî, *Şatahâtü's-şüfiyye*, Küveyt 1978, s. 31; A. Schimmel, "Some Aspects of Mystical Prayer in Islam", *WI*, II/2 (1953), s. 111-125; Cihad Tunç, "İslâm Dininde Zikir ve Dua", *EÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 5, Kayseri 1988, s. 31-42.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

Literatür. Kur'an-ı Kerim'de dua ile ilgili âyetler geniş bir yer tutar. 200 kadar âyet doğrudan doğruya dua konusundadır; ayrıca tövbe, istiğfar gibi ku-

lun Allah'a yönelişini ve O'ndan dileklerini ifade eden çok sayıda âyet de geniş anlamda dua ile alâkalıdır. Konuyla ilgili âyetlerin bir kısmında insanların Allah'a dua etmeleri emredilmiş, duanın usul, âdâb ve tesirleri üzerinde durulmuştur (meselâ bk. el-Bakara 2/186; en-Nisâ 4/32, 117, 134; el-A'râf 7/29, 55, 180; Yûsuf 12/86; el-Mü'min 40/60). Bazı âyetlerde yanlış, yersiz, zamansız ve makbul olmayan dualardan bahsedilmiştir (meselâ bk. el-Bakara 2/200; Yûnus 10/12, 22, 106; el-İsrâ 17/11; el-Mü'minün 23/99-100, 106-107; el-Kasas 28/88; Fussilet 41/51). Bu âyetlerin çoğunda, dünyada iken Allah'ı ve O'nun hükümlerini tanımaktan kaçınan, ancak ahirette gerçeği anlayıp acı âkıbetleriyle yüz yüze gelince pişmanlık duyacak olanların dünyaya yeniden döndürülmeleri için Allah'a yakarıları anlatılmış, 100'den fazla âyette peygamberlerin, diğer sâlih insanların veya toplulukların dualarından söz edilmiştir. Bunlardan yirmi bir âyette Hz. Mûsâ'nın, on yedi âyette İbrâhim'in, on altı âyette İsâ'nın, on iki âyette Nûh'un, dokuz âyette Zekeriyâ'nın duaları, ayrıca Âdem, Şuayb, Yûnus, Yûsuf, Eyyüb, Lût ve Süleyman peygamberlerle Meryem'in annesi, Firavun'un karısı, Firavun'a karşı koyan sihirbazlar, Tâlût'un askerleri, çaresiz kalanlar, melekler gibi kişi ve toplulukların duaları zikredilmiştir.

Bazı sûre ve âyetler örnek dua metinleri mahiyetinde olup bunlardan Fâtiha sûresi Allah'ı veciz bir şekilde tavsif ettikten sonra O'na kulluk ve duadaki ihlâsı, insanlığın en büyük arayışı olan doğru yola ulaşmanın içten dileklerini benzersiz bir üslûpla ifade eden sözleriyle bütün müslümanların en çok okudukları dua metni haline gelmiştir. Bakara sûresinin 201. âyetinde geçen, "Ey rabbimiz! Bize dünyada da güzellik ver, ahirette de güzellik ver; bizi cehennem azabından koru" meâlindeki sözler Fâtiha'dan sonra en çok okunan dua olmuştur. Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'in dua ederken en çok bu âyeti okuduğunu (Buhârî "Da'avât", 55) ve okunmasını tavsiye ettiğini (Müslim, "Zikir", 23) belirtmiştir. Müslim'in *el-Câmi'u's-şahîh*'inde "Zikir ve Duâ" bölümünde, bu âyeti okuyarak dua etmenin fazileti hakkında özel bir bab ayrılmıştır (9. bab). Fâtiha sûresi gibi bu âyet de bütün müslümanların namazda ve namaz dışında, her vesile ile okudukları dualar içinde veya sonunda tekrar etmeyi âdet haline getirdikle-

ri, bütün duaların ihmal edilmez bölümdür. Bakara sûresinin son âyeti, insanın yükümlülük ve sorumluluğunun temel kanununu belirleyen cümlelerden sonra içten ve duygulu bir yakarışı dile getiren ifadesi ve zarif üslûbuyla en çok okunan dua âyetlerindedir. Âl-i İmrân sûresinin 8-9, 16, 53, 191-194. âyetleriyle Furkân sûresinin 74. âyetinin de dua niyetiyle okunduğu görülür. İbrâhim sûresinde Hz. İbrâhim'in duasını ihtiva eden 35-41. âyetler ve özellikle, "Rabbim! Hesap günü gelip çattığında beni, annemi babamı ve müminleri başışla" meâlindeki 41. âyet sık sık tekrar edilen dua âyetleridir. Tâhâ sûresinde Hz. Mûsâ'ya nisbet edilen dua âyetleri (20/25-35) özellikle kısa, canlı, âhenkli ve etkili cümleleriyle Kur'an'ın müsikili ifadelerinin en güzel örneklerinden olup sonraki dönemlerde secili ve kafiyeleli dua geleneğinin doğmasında etkisi bulunduğu düşünülebilir. Bu âyetlerin, "Rabbim! Yüreğime genişlik ver; işimi kolaylaştır; dilimin bağını çöz ki sözümü anlansınlar" meâlindeki bölümü vaazlara başlamadan önce okunan giriş mahiyetindeki klişeleşmiş ifadelerin bir parçasıdır. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Eyyüb'a nisbet edilen dua cümleleri ayrı bir üslûp taşır. Bu âyetlerde Hz. Eyyüb'un, son derece ağır bir hastalığa ve musibetlere mâruz kalmasına rağmen dualarında Allah'tan istekte bulunmadığı, sadece durumunu arz etmekle yetindiği görülür (el-Enbiyâ 21/83-84; Sâd 38/41). İslâm âlimleri onun bu tutumunu, sabır erdeminde yükselişin ve kulluk terbiyesinin en güzel örneği olarak değerlendirirler. Ayrıca bazı âlimler bu âyetleri bel göstererek Allah'tan herhangi bir dilekte bulunmaktansa kadere teslim olmanın daha faziletli olduğunu belirtmişlerdir (İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, XXIII, 110).

Dua konusu hadislerde de önemli bir yer tutmuş, ilk dönemlerden itibaren hadis mecmualarının başlıca bölümlerinden biri olarak ele alınmış ve bu durum daha sonraki bazı âlimlerin dua bahsini hadis ilminin bir bölümü şeklinde göstermelerine yol açmıştır (bk. Taşköprizâde, II, 595). Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şahîh*'inde "Kitâbü'd-Da'avât", Müslim'in *el-Câmi'u's-şahîh*'inde "Kitâbü'z-Zikr ve'd-du'â", Tirmizî'nin *es-Sünen*'inde "Kitâbü'd-Da'avât", İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde "Kitâbü'd-Du'â" başlıklı bölümlerde dua ile ilgili hadisler toplanmış, bu hadisler konuları ve muhtevaları itibarıyla bazı kısımlara ayrılmıştır.